ČERNÁ HOLČIČKA SE NA MNE UPŘENĚ DÍVÁ„ TO JE HLOUPÉ„ ŽE JÍ NEMOHU NIC ŘÍCI„ ZKUSIL JSEM PROMLUVIT NA NI TAJNOU ŘEČÍ:: „JAVRA TIVRI NĚVRECOVRO POVROVIVRIM„" ALE NEROZUMĚLA ANI TOMU„

XERPIPEOZŠKEFEL

Milan Hrdlička

Překladatelské miniatury

KAROLINUM

Překladatelské miniatury

doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc.

———

Recenzovali:
prof. PhDr. Edita Gromová, CSc.
doc. PhDr. Marián Andričík, PhD.

Redakce Lenka Ščerbaničová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání druhé, rozšířené

© Univerzita Karlova v Praze, 2014
© Milan Hrdlička, 2014

ISBN 978-80-246-2501-0
ISBN 978-80-246-2694-9 (online : pdf)



Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

http://www.cupress.cuni.cz

Obsah

Slovo úvodem 7
Předmluva k druhému vydání 8
I. O přeložitelnosti 9
II. O ekvivalenci a adekvátnosti v uměleckém překladu 15
III. O formálně grafické ekvivalenci 24
IV. K problematice zaměření uměleckého překladu na čtenáře 30
V. O jednom pokusu dosáhnout téhož účinku výchozího a cílového textu 35
VI. K jazykovému zaměření překladatele na čtenáře v teorii a praxi uměleckého překladu 40
VII. Překlad záměrných pravopisných a gramatických chyb 48
VIII. Jak překládat cizojazyčné prvky v uměleckém textu 54
IX. Nocionálně-kryptická funkce cizojazyčných prvků z překladatelské perspektivy 60
X. K překladu dvojjazyčných pasáží v literárním díle 69
XI. Jak překládat šifry 75
XII. Zastavení u překladu gramatických kategoriálních jevů 85
XIII. Nad překladem tzv. bezekvivalentní slovní zásoby 92

Literatura 96
Bibliografická poznámka 100
Translation Minutiae – Summary 101
Miniaturen der Übersetzung – Zusammenfassung 102
Rejstřík věcný 103
Rejstřík jmenný 111

Slovo úvodem

Uměleckému překladu jako specifickému komunikačnímu prostředku a nezastupitelnému zprostředkovateli kulturních a duchovních hodnot literatur jiných národů je v současnosti věnována značná pozornost.

Vedle hojně diskutovaných otázek zásadní povahy nemůže zůstat stranou zájmu ani problematika dílčích, na první pohled možná méně důležitých jevů, které však, jak se snažíme ukázat, sehrávají v adekvátním přetlumočení předlohy významnou roli.

Právě některým z těchto zdánlivě marginálních jevů – v našem prostředí připomínaným mnohdy pouze okrajově či nezřídka vůbec ne – je věnována podstatná část této publikace. Na základě rozboru vlastního a zčásti také přejatého dokladového materiálu se pokoušíme přiblížit vybrané jazykové jevy z hlediska jejich funkce v uměleckém textu, uvést možná konkrétní překladatelská řešení nebo naznačit doporučení obecnějšího rázu.

Předtím se však zastavíme u některých klíčových témat: u otázky přeložitelnosti jakožto základního předpokladu a východiska překladatelovy aktivity a u rozhodující, třebaže ne vždy náležitě akcentované orientace překladatele, resp. překladu na čtenáře, a to nejprve z globální perspektivy, poté se zřetelem k její složce jazykové.

Byli bychom rádi, kdyby tato práce podnítila zájem o zmíněné a další podobné jevy a kdyby alespoň malým dílem přispěla k jejich zpracování z překladatelské perspektivy.

Praha 1995

Předmluva k druhému vydání

Překladatelské miniatury vyšly v Karolinu poprvé v roce 1995. Setkaly se u čtenářů i u odborné kritiky s velmi pozitivní odezvou a byly brzo rozebrány. Je pro mě velkou ctí, že v letošním roce vycházejí péčí zmíněného nakladatelství znovu, a to v poněkud upravené a rozšířené podobě. Prvotní verze je totiž doplněna o II. a V. kapitolu, o pasáže, které původní výklad prohlubují a doplňují. V textu došlo místy k drobným zásahům (např. v uvádění citací a názvů literárních děl kurzivou) a k dalším dílčím změnám, a to zejména v důsledku oněch dvou nově začleněných kapitol. Oproti prvnímu vydání obsahuje publikace jmenný a věcný rejstřík. Jinak bylo mým záměrem ponechat originální znění pokud možno nedotčeno. Přestože se *Překladatelské miniatury* objevily už před dvěma desetiletími, věřím, že ani dnes neztratily nic ze své aktuálnosti.

Praha 2014

I. O přeložitelnosti

Přeložitelnost patří k základním otázkám vědy o překladu. Je tématem tradičním, v odborné literatuře hojně diskutovaným (v podstatě od prvních úvah o překládání vůbec), stále aktuálním,[1] prodělávajícím zajímavou genezi (jednotlivé argumenty „pro" možnost i „proti" možnosti přetlumočit jinojazyčný text byly v různých obdobích různé a objevovaly se s různou intenzitou).

Přes řadu pokusů badatelů o rozřešení této klíčové problematiky zůstává přeložitelnost nadále předmětem polemik, stále rozděluje teoretiky do několika skupin zaujímajících nezřídka diametrálně odlišná stanoviska.

Probíráme-li se literaturou vědy o překladu, shledáme, že mnozí teoretikové mají v případě (ne)přeložitelnosti na mysli problém jako takový, v obecné rovině, bez diferencované vázanosti na určitý typ textu[2] (umělecký, odborný, publicistický apod.), i když je v odborné literatuře naznačována stále důrazněji nutnost specifického přístupu k jednotlivým typům textu (i pokud jde o ekvivalenci, srov. práce A. V. Fjodorova 1983; V. N. Komissarova 1980 atd.).

Nás bude zajímat přeložitelnost textu uměleckého, který má výrazné specifické charakteristiky (umělecké hodnoty jazykového projevu v beletrii jsou těsněji spjaty s vlastnostmi konkrétního jazykového materiálu než např. u textu odborného, blíže viz K. Horálek 1966, s. 25 a další); domníváme se však, že obecná východiska přeložitelnosti jsou různým typům textu společná.

---

1 Problematice přeložitelnosti je věnována mimořádná pozornost např. v jedné z posledních reprezentativních prací ruské translatologické školy, viz A. D. Švejcer (1988, s. 99n.).

2 K této otázce viz blíže např. J. Ure (1964, s. 5n.).

Na základě názorů badatelů můžeme konstatovat, že se v otázce (ne)přeložitelnosti setkáváme s řadou názorů vyskytujících se ve spektru, jehož hranice jsou vymezeny dvěma krajními póly: na straně jedné tezí o absolutní nepřeložitelnosti a na straně druhé teorií absolutní přeložitelnosti: ať již jde o možnost existence překladu vůbec, či o kvalitu přetlumočení hodnot originálu. Oba uvedené extrémy mají množství stoupenců. U většiny teoretiků se ale skeptické názory, resp. překladatelský optimismus projevují různou měrou, mnohdy mají povahu jistých kompromisních stanovisek odklánějících se od radikalismu obou zmíněných antagonistických táborů.

Přehled názorů na problematiku přeložitelnosti zahájíme stanovisky badatelů, kteří možnost (zdařilého) překladu v různé míře popírají; průběžně se ale budeme seznamovat i s polemickými reakcemi stoupenců směru opačného.

Přívrženci nepřeložitelnosti opírají svá tvrzení o několik základních premis. Jednou z často uváděných překážek přeložitelnosti je vyhrocování typologických rozdílů mezi jazyky, popř. přeceňování role jednotlivých jazykových prostředků (viz dále). Řadu zajímavých dokladů nalezneme v dnes již klasické studii Eisnerově (1936, s. 230n.) i u mnoha dalších autorů.[3]

V souvislosti s rozdílnou strukturou jazyků uvedeme za všechny názor ruského lingvisty A. A. Potěbni,[4] který k sobě mechanicky přiřazoval jednotlivá slova originálu a překladu a z neexistence shodných asociací a významů izolovaných slov ve výchozím a cílovém jazyce vyvozoval nemožnost překladu. Potěbňa mimo jiné uvádí: „*Jestliže se slovo jednoho jazyka nekryje se slovy druhého, mohou se tím méně překrývat kombinace slov, obrazy, dojmy…*“ (Citováno a přeloženo podle: A. V. Fjodorov 1983, s. 66)

Podobně W. Winter (1970, s. 520) zpochybňuje dosažení adekvátního překladu slovy: „*Čím důkladněji se odchyluje jeden jazyk od druhého, tím méně se při převodu dá z předlohy zachránit.*“

Je pravda, že přítomnost mnohdy značných systémových jazykových rozdílů překladatelovu práci velmi komplikuje, podle našeho mínění to však neznamená absolutní popření možnosti překladu (srov. dále).

---

3 Srov. např. práci O. Wojtasiewicze *Wstęp do teorii tłumaczenia*, Wrocław – Warszawa 1957, G. Mounina *Les belles infidèles,* Paris 1955 a *Les problèmes théoriques de la traduction*, Paris 1963, W. D. Reyburna a E. A. Nidy *Meaning Across Cultures,* New York 1981, S. L. Vlachova a S. P. Florina *Něperevodimoje v perevodě*, Moskva 1980 a další.

4 A. A. Potěbňa, *Mysl' i jazyk,* 3. vydání, Charkov 1913, s. 198.

Tradičním argumentem přívržen̊ců teze o nepřeložitelnosti bylo rovněž mystické chápání jazyka jako určitého iracionálního odrazu, resp. nositele a výrazu ducha národa, který je příslušníkům jiného národa nesdělitelný. Jedním z prvních propagátorů tohoto směru byl W. von Humboldt:[5] ztotožňoval strukturu určitého jazyka se strukturou myšlení určitého národa a dospěl k přesvědčení o nesouměřitelnosti světů a způsobů jeho nazírání u jednotlivých národních společenství. S obdobnou tezí vystupoval také G. W. Leibnitz. Podle jeho soudu jazyk myšlenku nejen zprostředkovává, ale také podmiňuje. Jinými slovy řečeno: člověk vnímá takovým způsobem, jakým mu to daný jazyk umožňuje. (Srov. blíže J. Vilikovský 1984, s. 13n.)

Po více než stu letech se v podobném smyslu vyjadřuje také B. L. Whorf,[6] který se pokouší dokázat, že „*... zvláštnosti jazykové stavby mají důsledky pro chápání skutečnosti a pro tvorbu kulturních hodnot*“ (citováno podle: K. Horálek 1967, s. 53), a také E. Sapir,[7] který tvrdí: „*Neexistujú dva jazyky, ktoré by si boli natoľko podobné, aby sme ich mohli považovať za obraz tej istej spoločenskej skutočnosti. Svety, v ktorých žijú rozličné spoločenstvá, sú samostatnými svetmi, nie je to len jediný svet opatrený rozličnými menovkami*.“ (Citováno podle: J. Vilikovský 1984, s. 15)[8]

Mluvčímu ovládajícímu několik cizích jazyků by mohlo skutečně připadat, že mají uvedená tvrzení alespoň částečně pravdivé jádro. Jako odpověď na podobné domněnky však ocitujeme názor jednoho z nejpovolanějších, Vl. Skaličky, jenž tuto situaci hodnotí slovy: „*Vše to jsou subjektivní pocity, které není možno ani dokazovat, ani vyvracet. Přece tu však něco je, co musíme brát vážně: je to hodnocení, které vychází z přímého styku s příslušným jazykem. Jazykový projev, každý jazykový projev je nějak stylizován. A je to právě tato stylizace, která je základem posuzování, o kterém mluvíme. Mluví-li se o francouzské jasnosti („clarté“), týká se to výkladového slohu, který byl vypracován v historii moderního jazyka*.“ (Vl. Skalička 1978, s. 209)

---

5 W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts,* Berlin 1836, s. 18, 53.

6 B. L. Whorf, *Language, Thought and Reality,* New York 1956.

7 E. Sapir, *Selected Writing in Language, Culture and Personality,* Berkeley and Los Angeles 1956, s. 143.

8 Tyto myšlenky se setkaly s odezvou i u nás. E. Chalupný byl jedním z těch, kdo byli přesvědčeni o přímé souvislosti gramatických jevů určitých jazyků s rysy národní povahy. Podle Chalupného je výrazem české povahy přízvuk na počátku slova. K. Horálek (1967, s. 54) Chalupného parafrázuje slovy: „*Čech snadno vzplane pro nové myšlenky, začíná práci s elánem, není však vytrvalý, jeho elán brzy vyhasíná.*“